

Ярослава ПАВЛЮК

**ШЛЯХОМ ПРОРОКА: "МОЙСЕЙ" ІВАНА ФРАНКА І МАРІЇ
КОНОПНИЦЬКОЇ У ПЕРЕКЛАДАХ**

*У статті вмотивовуються деякі аспекти перекладів "Мойсея" І.Франка і
М.Конопницької, здійснені авторкою*

*Так, ми мости будемо у світі,
Щоб брат до брата броду-переходу
У ріках бурноплинних не шукав...*¹

Ці рядки вірша Максима Рильського, наведені на початку його роздумів про мистецтво перекладу, змусили і мене взятись за перо перекладача. Завдячую долі, що народилася і виросла на стику двох культур: української і польської, якою була Галичина в 30-х роках ХХ століття. І українське, і польське слово однаково промовляло до мене своєю мелодійністю, закодованою в ньому гамою почуттів і образів. Ще дитиною чула в оригіналі і в перекладі поезії українських і польських поетів, тому, вважаю, магія слова робила своє. І тепер, зіставляючи свої дитячі враження з роздумами глибокого знавця й аналітика в царині художнього перекладу М.Т. Рильського, відчуваю переконливу правоту в оцих його рядках: "Переклад художньої літератури тільки тоді здійснює свою функцію, коли це переклад творчий, коли він доходить до читача, коли він є фактом рідної літератури"². І доля подарувала мені ще в дитинстві можливість порівняти оригінал і переклад чудового вірша Марії Конопницької "Веселка", або ж Міцкевичевого "Поворот тата". А ще – чути перенесені із душі народної у фольклор українські й польські пісні адекватного звучання, які співала моя мати.

Отже, задум перекласти вірші українського поета польською, а польського – українською мав тверде підґрунтя. Так народилася книга перекладів "Співачки зорі провідної"³ в 2002 році, яка дала можливість польському читачеві ознайомитись із поезією Леся Українки, а українському – з віршами Марії Конопницької.

А на цей раз – Іван Франко та Марія Конопницька. Зародився задум вкінці 2002 року подати читачеві у відповідних перекладах "Мойсея" (поему і вірш) цих авторів. Мене, як колись нашого Генія, заповонила одухотворена постать пророка роботи Мікеланджело. Щось було у ній, що промовляло просто до серця. Цю воскову скульптуру побачила у Львові на пересувній виставці з Санкт-Петербурга, – і заново була прочитана поема І.Франка.

Захопила мене маєстатична особа біблійного пророка в усій його величі, великих сумнівах і безупинному горінні духу та душевній боротьбі – з

¹ Рильський М. Мистецтво перекладу. – К.: Рад. письменник, 1975. – С. 6.

² Там само. – С. 59.

³ Співачки зорі провідної. Леся Українка. Марія Конопницька. Вірші / Переклади Ярослава Павлюк. – К.: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин, 2002.

оточенням, яке не розуміло його священного покликання, а тому не сприймало його історичної місії, і що найважче – боротьбі з самим собою.

До другого українського, російського та польського видання перекладів "Мойсея" Іван Франко написав передмови, де є такі слова: "Основною темою поеми я зробив смерть Мойсея як пророка, не признаного своїм народом. Ся тема в такій формі не біблійна, а моя власна, хоч і основана на біблійнім оповіданні"⁴. Потрясає трагедія Мойсея, коли у глибокій старості він залишається самотнім, народ його відкинув, не зрозумів, а головне – рішуче відмовляється від обітваної землі, куди Мойсей водив гебреїв упродовж 40 років.

Перш ніж взятися за переклад такого складного філософського твору, не раз перечитувала "Старий завіт" українською і польською мовами, з'ясовувала значення історичних назв: місцевостей, племен і народностей, окремих міфів, використаних у поемі. У багатьох випадках правопис цих біблійних назв відрізнявся у польській мові. Отже, по декілька разів доводилось виправляти перекладений текст.

Скажу щиро, що спочатку боялася, чи зможу в цілісності перекласти поему, не погіршивши проти Франкового точного слова. Тому спочатку розраховувала лише на тлумачення окремих розділів. Але уже в процесі роботи над перекладом зрозуміла, що треба перекласти увесь твір. Це однозначно.

Настільки була захоплена тлумаченням строф, що вони (оригінал) самі собою зачувалися напам'ять, проникали в душу, дивуючи глибинним змістом і життєвою правдою. Могла думати тільки про це. Багато знаходила спільного зі своїми переживаннями – і, що головне, ніде не знаходила фальшу. Переконлива логіка вчинків і думок виокремлювала Мойсея у глобальну збірну постать провідника народу, цілої нації. І виникала уже раніше помічена паралель з особою автора. Було важко? Так. І знову звертаюсь до великого майстра перекладу М.Т. Рильського: "У польській мові з її постійним наголосом дуже важко (...) здійснити послідовну передачу українського силабо-тонічного вірша, а також чергування жіночих і чоловічих закінчень"⁵.

Для чоловічих закінчень придатні лише односкладові польські слова. Отже, щодо техніки віршування. Хотілося вкластися у розмір:

9-7, 9-7. Амфібрахій. Майже скрізь дотримано цього розміру. Часто бракувало у перекладених рядках складу. Додавляти штучно? Ні. Є в польській мові односкладові слова, серед них рідко вживані. Їх і використала, звичайно, відповідно до контексту. Наприклад, XII розділ в І.Франка починається так:

⁴ Франко І. З вершин і низин. Вірші та поеми. – К.: Рад. школа, 1990. – С. 538.

⁵ Рильський М. Мистецтво перекладу. – К.: Рад. письменник, 1975. – С. 65.

*Обгорнула мене самота,
Як те море безкрає,
І мій дух, як вітрило її,
Подих в себе вбирає.*

*Ogarnęła samotność mnie wkrąg,⁶
Jako morze bezbrzeżne,
I mój duch, niby żagiel ten jej
Oddech wchłania potężny*

Тут додатково використано слово "wkrąg" (навколо), що правдоподібне в цій ситуації. Також введене у перекладі слово "potężny" (потужний) належить до подиху. Отже, цілком солідарна з М.Т. Рильським: "Для наближення до оригіналу слід інколи відходити від нього. Ось чому я особисто перед терміном точність даю перевагу термінові вірність"⁷.

Як правило, домінантою у Франковій строфі є останній рядок. За усяку ціну намагалась зберегти його семантику, особливо заключних строф. Вияскравилось кілька варіантів останньої строфи. Доводилось міняти граматичні форми (XX, заключний розділ):

*І підуть вони в безвість віків,
Повні туги і жаху,
Простувать в ході духові шлях
І вмирати на шляху...*

*I w nieznanie stulecia im iść
W smutku wiecznym, w przestraczu,
By torować duchowi wciąż Szlak
I umierać na szlaku...*

Подумалось: чому Франко вживає двічі слово "шлях"? Шлях – ширше поняття, ніж дорога. І на тому шляху, який випростують духові його посланці, на ньому ж і вмирають під час проходження, як Мойсей, як сам Франко. Тому і в перекладі вжила "szlak" а не "droga".

Довго "ляжав" мене пролог – ці карбовані терцини, такі широко українські, пройняті великою любов'ю до рідного народу. Його переклала в останню чергу, коли готові були всі розділи. Чи треба боятися окремих українізмів, чи, вірніше б сказати, слов'янізмів? На нашу думку – ні! Скажімо, слово "доля", в широкому розумінні – щодо народу – звучить зрозуміло і виправдано:

*Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути зноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?*

*Czy ci naprawdę na tablicach doli
jest zapisane być w sąsiadów gnojem
Ciągaczem w ich pociągach?*

Читач, напевно, звернув увагу на певний відхід від тексту оригіналу. У Франка – "таблиці залізні", в автора перекладу – "таблиці долі"⁸ за змістом це одне й те ж. Бачимо в оригіналі й Франкову майстерність в алітерації: -зд-, -зн-. У перекладі асонанс: -сія, -сія, -сія, що імітує рух поїзда. І.Я.Франко не боявся використовувати діалектизми, наближені до полонізмів: це "злудний" (примарний), вживана в Галичині форма "межу к Палестини". Але текстово це виправдано, як і зміщення наголосів.

⁶ Строфи польського перекладу тут і надалі цитуються за рукописом, оригінал якого у львівському видавництві "Каменярь", – "Шляхом пророка" ("Мойсей") Івана Франка і Марії Конопницької)

⁷ Рильський М. Мистецтво перекладу. – К.: Рад. письменник, 1975. – С. 76.

Та от закінчена робота над перекладом. А на душі таке відчуття, наче відірвала від серця щось безмежно дороге, що гріло, надихало, приносило задоволення від знайденого доречно слова-замінника і розчарування та гіркоту, коли римований рядок не знаходив свого відповідника.

Думаю тепер: чому? Протягом довгих років життя нагромаджувалися враження: це і розповідь мого покійного батька, який ще малим хлопчиком у Бродях на Львівщині бачив живого Франка, і те, що в світлиці дивилося на мене з портрета просвітлене обличчя Каменяра, і те, що першкурсницею, навчаючись у Львові, як до святині, переступила поріг музею-садиби Івана Франка і мала можливість слухати розповідь внучки письменника Зеновії Тарасівни Франко про її дідуся.

Та глибина філософської думки провідника народу ще чекала на зріле усвідомлення. Треба було пройти нелегкий життєвий і творчий шлях – кризь втрати, сумніви, коли набутий досвід посріблів волосся, відсіяв половину від зерна. Аж тоді я збагнула усю силу і глибину поетового "вогню в одежі слова".

Як було сказано на початку, зародився задум в одній книзі об'єднати переклади двох "Мойсеїв" – Івана Франка і Марії Конопницької. Чому, властиво, цієї польської авторки? Мене зацікавило те, що Франко і Конопницька обрали одну й ту ж тему, ба й вирішили її в однаковій часовій межі – завершальному блуканні гебреїв пустелею, перед вступом в обітовану землю. У неї Мойсеєві не судилося увійти через те, що засумнівався у велінні Єгови.

Але кожен з поетів висвітлює цю тему по-своєму. Поема Франка – це велике епічне полотно, основане на історії Старого завіту, проте з численними філософськими і ліричними роздумами, вставними епізодами-притчами. Найбільш вражаючі з них оповіді про місію провідника народу, яким, за алегорією, з-поміж дерев погодився бути непримітний терен, про Оріона. Зводилося це до авторського переконання: вести народ до мети, не сподіваючись на визнання. Розпочату благородну справу довершать інші, а борцям за ідею судилося устеляти дорогу наступним поколінням, гинучи на шляху до вимріяної землі.

Дещо в іншому ключі розуміє й інтерпретує ідею провідника народу Марія Конопницька, надляючи цю постать маєстатом месіанізму:

*Z ognia korony rozwieńczam praw górę
Zdzieram szate mgły srebrnej z błękitu,
Gdzie duchom przyszłości droga...
I przyoblekam monarszę purpurę
Z rubinowej luny świtu...
I patrzę twarzą w twarz Boga
Ja, prawodawca, wódz ludu!*⁸

⁸ Оригінал вірша М.Конопницької друкується за виданням: Konopnicka Maria. Poezje. – Warszawa: Czytelnik, 1967. – С. 71 - 72.

Переклад:

*З возно корона пік прав розвінчую
 І шату їмли здираю з блакиті,
 Де духам в віки дорога...
 І зрю лицем в лице Бога –
 Я, праводавець, вождь люду!*⁹

І Франкове алегоричне в аргументі Терена (розділ V):

<i>Здобуватиму поле для вас, Хоч самому не треба, І стелитися буду внизу, Ви ж буйайте до неба. ...Щоб росли ви все краще, а я Буду гинуть на шляху.</i>	<i>Dla was pole zdobędę, a mnie Tego wcale nie trzeba, Dołem ścielić się będę, a wy... Wy bujajcie do nieba. ...Wyście rośli bezpiecznie, a ja Będę ginąc na szlaku.</i>
---	---

Різні позиції в одній і тій же ситуації.

Франкова позиція, вважаю, мала, крім усього іншого, і біографічний характер. Позаду роки політичної боротьби, злетів і розчарувань, втрат і, можливо, передчуття невиліковної хвороби, яка стала прогресувати через три роки. Проте це не складання крил, а усвідомлення правоти й конечності свого нелегкого шляху, який довершити судилося іншим. І ще різниця у вікові: Марії Конопніцькій – 38, Франкові – 49 років, відповідно час написання: 1880 і 1905 роки.

Глибоке враження, яке спричинило виникнення задуму перекласти цей вірш, справили на мене світові фестивалі поезії Марії Конопніцької у Польщі, в яких беру участь упродовж десяти років, точніше – фестиваль 2000 року у м. Пшедбуж. На ньому зі справжньою акторською майстерністю декламував "Мойсея" на той час студент Київського Національного університету театру, кіно і телебачення ім. Карпенка-Карого Андрій Бурлацький, а нині актор, який сам викладає сценічну мову в цьому вузі. Тоді він отримав найвищу нагороду.

Так ясно, переконливо перед моїм внутрішнім взором постали велич і трагізм велета духу, що я тут же стала перечитувати цей вірш і вдумуватися в кожний рядок. Польська поетка оздобила його розмаїттям художніх засобів, що уособлювали цю постать, здавалося, на грані одержимості. Бо така сильна душевна боротьба йшла в біблійного пророка.

Різниця у жанровому форматі двох перекладених мною творів. У Франка – поема, у Конопніцької – вірш, хоч досить розлогий. Чому не спромоглася польська поетка на більше полотно? Певне світло на цю обставину проливають самі слова Конопніцької у її листі до Елізи Ожешко, відомої польської письменниці. Був це 1882 рік. (Нагадаємо, "Мойсей" був написаний у 1880 році). З листа виникають сповнені трудової і творчої напруги нелегкі будні письменниці, яка, за її словами, розривалась між приватними лекціями задля здобуття коштів на виховання і навчання дітей і літературною працею. Ця

⁹ Український переклад за рукописом. Див. прим. вище.

непосильна напруга не дала можливості зосередитись на більшому, розлогішому форматі. Марія Конопницька зізнавалась подрузі, що "ці дні є мукою, як дні галерника".

Але справа не в розмірах, а мабуть, в експресії думки і слова, високій енергетиці рядка, що б'є з кожної строфи. Драма розгортається на тлі того, що Мойсеєві було призначено ніколи не ступити ногою на обітовану землю.

Оригінал:

*A więc to prawda?.. Głos, co światy stworzył
I od ciemności odciął jasność dniową,
Rozgrzmiał ten wyrok tu, nad moją głową,
I pionową pieczęć mi przyłożył!
To, o kom walczył, to, czego požądam,
Nigdy w żywocie moim nie oglądam!
Dusza się moja umniejszy i skona,
Nie nakarmiona i nie napojona.*

Переклад:

*Отже, це правда? Голос світу Творця,
Що світло розмежував з темнотою,
Вирок цей прозримів над головою.
Перунова печать є на нім оця!
Те, за що боровся і чого прагну,
Ніколи за життя я не огляну!...
Моя душа змаліє і сконає.
Як те дитя, до корму більш не має...*

Є одна впевненість, висловлена у творах цих письменників дуже виразно: провідник народу, що бореться за високі ідеали, сконає на цьому шляху. У Марії Конопницької (переклад):

*Ах, відтоді кожен – люду поводитир,
Що прагне присуд ночі змінити днем,
Хоча б боровся він, неначе багатир
Звільнивши в'язнів з єгипетських тюрем,
І поклавши душу за людства болі,
Поки побачить ту мить осіяння,
Сконає, проклятий, в свій вік!*

У поемі Франка Єгова пророчить Мойсеєві:

*Тут і кості зотліють твої
На вірець і для страху
Всім, що рвуться весь вік до мети
І вмирають на шляху!*

Але це не зупиняло боротьби. У "Пролозі" до "Мойсея" Франко писав:

*Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання.*

З ним перегукуються такі рядки Конопніцької:

*Wierzę w wskrzeszenie popiołów i kości,
W jutrznie błękitów...
I w gwiazdę ludów wierzę wsród zawiei,
Przeciw nadziei!*

Переклад:

*Вірю в воскресний до попелів дотик,
В сяйво блакитів...
І в людства зорю вірю серед завії,
Проти надії!¹⁰*

Отже, літературні процеси двох слов'янських народів мають свої перехресні стежки. Вони перепліталися, відображаючи дух часу. І навіть у біблійній тематиці яскраво простежувались думи і сподівання народні. Народу поводити прокладали шлях до кращої будущини, бо снились їм "кривдjenих кайдани, уярmlених стогін і їх зітханнн" (М.Конопніцька "Мойсей", згідно з перекладом) і Франкове: "Народе мій, замучений, розбитий... Твоїм будушим душу я тривожу..." ("Пролог" до поеми).

Нелегким було життя кращих синів і дочок двох слов'янських народів. Останні роки свого життя польська поетка провела у Львові, де й жив і творив Іван Франко. Тут вільніше дихалося польським патріотам, не таким важким був гніт за умов панування Австро-Угорщини, ніж під заборонами царської Росії і деспотичної Прусії. Поетка обирає Львів ще й через стан здоров'я, який погіршувався. Довелося шукати його поліпшення в лікарнях Львова. Смерть прийшла у жовтні 1910. У ювілейному збірнику "Іван Франко у спогадах сучасників" є такий запис польського літературного критика і журналіста, друга Івана Франка з університетських студій Генрика Бігеляйзена, який разом із ним працював у редакції "Кур'єра львівського": "На похороні Марії Конопніцької ступав за домовини польської письменниці теж знемоцїлий, хворий, спаралізований в руках Франка. Осінній холод в'їдався в змарніле його обличчя, холодний вітер провівав його дряхленьку курточку, а поморщені недугою й життєвими турботами щічки пожовкли від голоду й нужди. Тоді висів з повозу один польський достойник, обер Франкові своєю хусточкою з холоду посинілий ніс і завів забутого земляками генія до свого фаєтона.

Ось як шанували Франка чужосторонні люди!"¹¹.

У похороні Франка взяв участь польський поет Ян Каспрович, із яким письменник був у приятельських стосунках ще з часів співпраці в редакції "Кур'єра львівського" і який дуже прихильно ставився до автора "Мойсея".

Найкраще проливають світло на ставлення Франка до передової польської літератури і її творців такі слова поета в передмові до "Галицьких образків": "Говорено про мене, що ненавиджу польську шляхту. Якщо до польської

¹⁰ Конопніцька М. Contra spem spero // Співачки зорі провідної ... – С. 84 - 85.

¹¹ Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 303.

шляхти зарахувати Ожешко й Конопницьку, Пруса й Ленартовича, Остою й Карловича, – то така думка про мене буде цілком несправедливою, бо цю справжню польську шляхту, цю еліту польського народу ціню й люблю, як люблю всіх благородних людей власного й кожного іншого народу"¹².

Отже, з Франкових засад я і виходила, взявши для перекладу разом із його поемою однойменний твір близької йому по духу поетки.

Ярослава Павлюк. По пути пророка: "Моисей" Ивана Франко и Мариш Конопницкой в переводах

В статье мотивируются некоторые аспекты переводов "Моисея" И. Франко и М. Конопницкой, осуществленные автором.

Yaroslava Pavlyuk. Going Prophet's Way: "Moses" by I. Franko and M. Konopnytska in Translations

The article deals with motivating a few aspects of the two variants of the translation of I. Franko's "Moses" into Polish by Mariya. Konopnytska and the author.

¹² Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 25.